

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

MODERN MAGYAR IRODALOM ALPROGRAM

A transzszilvanizmus ködszurkálója

**GELU PĂTEANU ÉLETMŰVE ÉS JELENTŐSÉGE A KORTÁRS ROMÁN ÉS
ROMÁNIAI MAGYAR IRODALOM INTERAKCIÓIBAN**

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

TÉZISFÜZET

TÉMAVEZETŐ: DR. HABIL. VIRÁG ZOLTÁN

Készítette: FARKAS-WELLMANN ENDRE

SZEGED

2022

Gelu Păteanu személyes sorsának és irodalmi pályájának megismerése a transzszilvanizmus körüli mindenkori polémiák mögöttes világába enged betekintést, életútját közel hat évtizeden át végigkövetve az erdélyi román és magyar irodalmi élet valóságára látunk, és tán olyan kérdésekre is választ kapunk, hogy miért nem vált sohasem organikussá a magyar-román irodalmi kapcsolatok rendszere, mi ítélte sorozatos kudarcra a két nemzet kulturális közeledését és hol húzódnak azok az erővonalak, amelyek a két irodalom közötti átjárhatóságot akadályozzák. Azt is láthatjuk ugyanakkor, milyen esélyei voltak a kibontakozásra a román kommunizmus idején egy-egy rendszerellenes költői pályának, amelyet a hatalmi apparátus ellenőrzött, ráadásul egy olyan alkotó estében, aki nemzeti identitását tekintve – úgymond – román volt, de a magyarsággal szembeni szimpátiája miatt sajátjai inkább árulóként tekintettek rá. Élettörténete felmutatja a *politikai* és a *regionális* megközelítésben értelmezett erdélyiség esélyeit, a transzszilvanizmus diszkurzivitásában elkülöníthető irányzatok egyes zsákutcáit egy kozmopolita, európeér gondolati keretbe ágyazva, amely az egymás mellett élő nemzetek fennmaradásának tekintetében, különösen román-magyar, de leginkább erdélyi viszonylatban nyújt újszerű, utópisztikus víziót.

Gelu Păteanu – ha a transzszilvanizmus felől nézzük – attitűdjében nagyon sokat megőrzött abból a Trianon előtti eszmeiségből, amely magát az irányzatot életre hívta; és életművében nem a messianisztikus sorsvállalást tekintette elsődlegesnek, hanem a regionalitás értékeinek a kiaknázását az egymás mellett élő népek kulturális interakcióinak sajátos kontextusában.

E keretek közt – és e szempontok figyelembevételével – vizsgálom Gelu Păteanu irodalmi munkásságát, élettörténetét, szerepét a magyar és a román irodalmi életben, külön alakjának és különleges életművének tanulságai után kutatva. A kor, amelyben élt, átfogja a romániai kommunizmus teljes időszakát és némiképp átnyúlik a rendszerváltás utáni átmeneti időszakra, egészen 1995-ben bekövetkezett haláláig. Születésének ideje – 1925 – pedig egybeesik az erdélyi magyar irodalom születésével. Munkássága három párhuzamos irodalomtörténet része: a kortárs romániai magyar, a kortárs román és a kortárs magyarországi magyar irodalomtörténeté. Költő, műfordító és politikai gondolkodó volt, akinek mérvadó hozzájárulását az irodalmak közötti átjárás folyamataihoz még nem térképezték fel kellőképpen, s szerzői jelentőségét is meglehetősen felületesen kezelték az irodalomtörténészek.

A második világháborút közvetlenül megelőző geopolitikai mozgások megerősítették az erdélyiekben ugyanazt az előérzetet, hogy a századelő változásai nem véglegesek. Ez pedig homlokegyenest ellentétes nekibuzdulásokat eredményezett Kelet-közép Európa kis nemzetjeinek mozgalmárai körében. Máiig hatóan érezhetők az ezzel kapcsolatos traumák következményei.

A közös valóság és a közös sorstudat azonban közös problémákat is eredményez, így az ezekre való fókuszálás létrehoz az élet minden területén egyfajta *konvergenciát*, amely ezen problémák megoldására irányul és nemcsak politikai és társadalmi, de kulturális téren is érvényesül. A kommunikáció elkerülhetetlen, a politikai és jogi értelemben vett együvé tartozás, valamint az egymással való együttélés ténye szükségessé és természetszerűvé teszik a közös gondolkodást, az interakciót.

A közös valóság közös élményeket jelent: az ezekre való reflektálás, ami a művészeti élet elsődleges sajátossága, nagyon hamar életre hívja nemcsak a kisebbségi identitástudat első megnyilvánulásait, de ennek szerveződési formáit is, az intézményesülés kereteit kereső csoportosulásokat, a közösségi formába szerveződés igényét. E kezdeti korszak meghatározó kulcsszava talán a *szembenállás* lehetne, amely a transzszilvanizmus világlátásának is kulcsfogalma.

Ez az attitűd egyébként oly mértékben és módon nyomja rá bélyegét a korszak irodalmára, hogy az ez idő alatt keletkezett irodalmi szövegek nagy része főként ilyen értelemben vett önigazolásnak tűnhet.

Mégis megérdemli a kutatói figyelmet a nemzetek közti kulturális átjárás és átjárhatóság területe, bár első látásra egyértelmű választ jelentene az a feltételezés, hogy ha egy eszme – esetünkben a transzszilvanizmus – valami ellenében fogalmazódik meg, akkor miért is tudna szerves kapcsolatban maradni azzal, ami ellen létrejött? De izgalmassá teszi a kérdésfelvetést azon tények összessége, amelyekről fentebb szoltunk: hogy a történelmi determináltság, az együttélés kényszerű körülményei mégis a többség-kisebbség tengelyen teszik értelmezhetővé az elmúlt száz év erdélyi irodalomtörténetét, ezen belül az egyes pályaképeket is.

Gelu Păteanu meglátásában az erdélyi kisebbségi identitás akkor lett volna koherens és a nemzetek közötti belső kapcsolatok akkor lettek volna organikusak, ha az együttélés – a politikát meghaladva – a kölcsönös kulturális megismerésen alapul. Mindamellet, hogy Gelu Păteanu vélhetően a tárgyalt korszak legérzékenyebb és tán legtermékenyebb műfordítója volt,

kétnyelvősége okán mindkét kultúra jó ismerője, de a korszak legjelentősebb kulturális mediátora, hisz emberi és politikai szerepvállalásával egész élete során a két nemzet közötti kapcsolatok reális esélyeit kutatta és a két nemzet kényszerű együttélési feltételei között az értelmes együttélés lehetőségeit kereste.

Életművének utolsó nagy momentuma az 1990-ben Fehéregyházán, Petőfi emlékművénél tartott beszéde volt, amely előidézte azon történések láncreakcióját, amelyek miatt végképp elhagyni kényszerült Erdélyt. Háromnegyed századot átfogó élete viszont számos, mindmáig fel nem dolgozott tanulságot hagyott ránk, továbbgondolásra érdemes eszméket, például az emberi kiállásról, politikai tisztánlátást, valamint egy nagyon gazdag és magas színvonalú fordítói életművet saját, lírai alkotásai mellett, amelyek vizsgálata szintén jelen értekezés tárgyát képezi.

A fordítói életmű aspektusaira is figyelve e munkában a lírai életművét is górcső alá vesszük, amely az alkotó életeseményeivel párhuzamba állítva felfedi a román kommunizmus működésének logikáját, a hatalom és irodalom viszonyát, az alkotói létmód korabeli kereteit, a titkosszolgálat infiltrálódását a művészeti életbe, az állam retorzióit a renitens alkotókkal szemben.

A politikum és az egyén viszonyában egy totalitárius rendszer keretei között a rendszer és az alkotás konfliktusa érhető tetten. Minden regnáló rendszernek természetes ellensége az az alkotótevékenység, amely a hivatalos doktrínától eltérő nézőpontból tételezi önmagát.

A második világháborút követően a kommunista hatalmi berendezkedés csaknem öt évtizedre meghatározta a 20. század Romániájának történelmét. Az erdélyi magyar irodalom érdemi kibontakozása is erre az időszakra tehető, amennyiben 1990-ben egy cezúrát érzékelünk az irodalmi folyamatok alakulásában, s onnantól kezdve tanulmányozzuk a szellemi elmozdulásokat.

Az értelmiségi életút és a politikai szerepvállalás szorosan összefonódtak többnyire deklaráltan is az erdélyi művészek szempontjából, nem csak annak a premisszának a mentén, hogy a hatalom szempontjából a művészi tevékenység önmagában véve is politikai tett. A korszak majd minden alkotójáról tudjuk, milyen politikai nézeteket vallott, mennyire szegült szembe a rendszerrel vagy éppen mennyire szolgálta ki azt. Ebben az értelemben Gelu Păteanu sorsa egy művészi sors az oly sok közül, az ellenálló erdélyi művészember tipikus pályarajza, aki a hatalom ellen fordulva annak áldozatává vált mindjárt az indulásakor, majd élete végéig az üldöztetés, a megfélemlítés és az ellehetetlenítés számos eszközével próbálták hallgatásra

kényszeríteni. Az ő esetében a társadalmi szerepvállalás valamelyest megelőzte az irodalmi karrierjének kezdeteit, egy munkahelyi elszólás miatt – a pénzreformot kritizálta többek között,¹ s ezt a hatalom főbenjáró bűnnek tekintette – már 1952-ben tíz hónapot tölt a Dunacsatornánál kényszermunkán, majd ezt követően lesz tudatos műfordítóvá és költővé. Mint ilyen, a kezdetektől a rendszer ellenségének tekintette, és mire kiengedték a kommunista munkatáborból, már vaskos dossziéja szaporodott fel a titkosszolgálat polcain, minden lépését szorgos besúgók figyelték, a szabadulásától élete végéig.

Egyéni alkotói pályája e tények jegyében indult, rendszerellenessége és fordítói tevékenysége miatt a hatalom kitüntetett figyelemmel kísérte minden lépését, leginkább nyilvánvaló magyarpártiságát nehezményezve, ám ő írói-műfordítói karrierjének első percétől tudatában volt mindennek és mindezt felvállalva akarta járni a saját útját és megalkotni azt az életművet, amit ránk hagyott végül. Költőként igazából megszólalni sem engedték.

Jelen értekezés egyik fontos kutatási eredménye, hogy az egykori román titkosszolgálat megfigyelési anyagaiból rekonstruálja Gelu Păteanu első, de soha meg nem

---

¹ Lásd ACNSAS (Archiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității – A Szekuritáté Irattárait Vizsgáló Országos Tanács Levéltára) P 0064292-es számú dossziéja:

(27/79)

A letartóztatás napja és viselkedése a letartóztatáskor: 1952. II. 28.

A házkutatás eredménye: *negatív*

Előélet: *nincs*

A lapot kiállító aláírása [*nehezen olvasható*]

(28/79)

A nyilatkozataiból származó információk:

Nem ismer be semmit.

Mások nyilatkozataiból származó információk:

Megnyilvánult a pénzreform ellen: a pénzek nincsenek aláírva és nincs értékük, rövidesen lecserélik őket, az Amerika Hangját hallgatja és rémhíreket terjeszt. [a többi szöveg ismétlés, illetve nehezen olvasható]

Szembesítések:

nem történtek

jelent kötetének kéziratát, e szövegeket pedig román és magyar nyelven e munka mellékleteként közlésre bocsátja. Irodalomtörténeti szempontból a szövegek fennmaradásának körülményei a legérdekesebbek, a Păteanu-dosszié mintegy ezer oldalának elemzése során kerültek elő és gazdag ismeretanyagot tartalmaznak arról a gyakorlatról, amellyel a hatalom a korabeli kortársak megfigyelését végezte és műalkotásaikat értelmezte.

A titkosszolgálat vélt és valós narratívái Gelu Păteanuról önmagukban egy izgalmas, krimiszerű könyv anyagát képezhetnék, azonban a szekus olvasási gyakorlat, a titkosszolgálati szövegelemzési módok önmagukban is külön fejezetet kaphatnának egy szórakoztató elméleti munkában. Eme interpretációs praktika lényege az volt, hogy a megfigyeléssel megbízott tiszt a titokban ellopott irodalmi anyagokat hivatásos, a szolgálattal együttműködő szakembereknek adta ki elemzésre, majd hozzátéve saját meglátásait jelentést készített a feletteseinek a munka eredményéről. Az ilyen jelentések alapján döntöttek a megfigyelt sorsáról, akit esetenként megverték, bebörtönöztek, megfenyegettek, zaklattak, netalán megpróbálták beszervezni, de az ilyen jelentések alapján döntöttek el azt is, hogy a célszemély további megfigyelése szükséges-e vagy sem.

A sorozatos támadás, vegzálás, megfélemlítés, a megfigyelés különböző technikái, a fizikai bántalmazás elvileg az alkotómunkának és a gondolkodásnak nem a fő támogató környezetei, ám mégis volt egyfajta esztétikai hozadékuk: ahogyan ezt a valóságot nemzedékek tematizálták és átmentették az irodalomba, az önmagán túlmutatva egy korszak lenyomatává rendeződött. Ide sorolható be tehát Gelu Păteanu lírai életműve is, amelynek kezdeteiről, első, román nyelvű korszakáról e kutatás ad pontos és részletes híreket.

Fordítói életútja önmagában véve lázadás volt: a magyarok, de az elnyomottak és jogfosztottak iránt érzett szimpátiája, a kulturális megbékélésbe vetett hite a hatalommal való szembeszegülésnek ezt a termékeny formáját róta rá feladatul. Egyéni ambíciói és politikai nézeteinek kifejeződése ebben a gyakorlatában és művészi vállalkozásában találtak, azt a majdnem hetven kötetnyi magas színvonalú műfordítást eredményezvén, amelyek révén a román olvasóközönség legalább ugyanennyi magyar szerzőt ismerhetett meg. Egyebek között Mikes Kelemen *Törökországi leveleinek* fordítása vagy Arany János *Toldijának* legautentikusabb román nyelvű megszólaltatása neki köszönhető, miként igazán jelképes, hogy az utóbbit épp 1956-ban kezdte el fordítani.

Disszertációm egyik kulcskérdése az is, hogy az erdélyi magyar irodalmi élet a rendszerváltozással bekövetkezett politikai akadályok elhárulásával hogyan alakította ki

keresztmetszeteit az összmagyar irodalmi élettel, s e folyamatban hol helyezhető el egy olyan életmű, mint a Gelu Păteanué.

Ezzel párhuzamosan vizsgálom a transzszilvanizmus fogalmának történeti jelentésváltozásait is a kilencvenes évek eleji erdélyi irodalmi élet perspektívájában, az új nemzedékek erdélyiségtudatának az elődökhöz való viszonyulását és az erdélyiség-fogalom átalakulását a nyolcvankilenc utáni szabadság keretei között.

Az egyes identitásnarratívák – amelyek megközelítési módja nem a politikai elköteleződésű transzszilvanizmus – életműveken átívelően tematizálódnak és adekvátan tudnak tovább élni a kilencvenes évek után is, erre állítom példának a jelenség Szőcs Géza életművében tisztán tetten érhető folyamatát, amelyet párhuzamba állíthatunk a Gelu Păteanu erdélyiségével is.

Az erdélyiségről való gondolkodás közös platformjai tehát az etnicitáson túlmutató dimenziókban sejtetnek életképességet, a történelmi távlatokat is implikáló eszmeiség alapvetését nem a politikában, hanem a regionalitás keretei között érdemes keresni, szem előtt tartva a fogalom ontológiai problémafelvetéseit és kihívásait.

A Gelu Păteanu életének és életművének tanulságait a *radikális transzszilvanizmus* fogalmában látom helyénvalónak megragadni, ez a sorsában nagyon is erdélyi, a kommunizmus minden megaláztatásának kitett személyes élet mégis csak a legsajátosabb módon szolgált egy magasabbrendű eszmét: a nemzetek közötti kulturális párbeszéd ügyét, amely egyszerre két irodalomtörténet kánonjában is kiemelt helyet érdemelt volna elsősorban mint az életmű által szövegrepresentációkban igazolható teljesítmény is, ám személyét és életművét máig szemérmes hallgatás övezi.

Konkrét eredménye és hozadéka a kutatásnak, hogy először összefoglaló jellegű bibliográfia született Gelu Păteanu életművéből, amelyet magam készítettem és amelyben igyekeztem feltárni a nehezen hozzáférhető forráshelyeket, külön figyelve a magángyűjteményekben fellelhető további dokumentumokra, amellyel e jegyzék folyamatosan bővülni fog. A megtalált szépirodalmi szövegek saját fordításomban rendeződnek köteté és kerülnek kiadásra – reményeim szerint – a közeljövőben.

Gelu Păteanu román nyelvű *Toldi*-fordításának felkutatása és sajtó alá rendezése mellett a dolgozat tárgykörében *Gyalu, a spíler* címmel egy kötetet publikáltam 2018-ban,

illetve több cikk és interjú is megjelent. Tehát a kutatáshoz kapcsolódó legfontosabb publikációim:

ARANY János, *Toldi*, ford. Gelu Păteanu, szerk. FARKAS WELLMANN Endre, Budapest–Gyergyóalfalu: Magyar PEN Club–Antropocentrum Egyesület, 2018.

FARKAS WELLMANN Endre, *Gyalu, a spíler. Gelu Păteanu kortársai emlékezetében és néhány dokumentum tükrében*, Budapest–Gyergyóalfalu: Magyar PEN Club–Antropocentrum Egyesület, 2018.

FARKAS WELLMANN Endre, „Legendatöredékek Erdély irodalmából”, *Előretolt Helyőrség* IV, 6. sz., (2020): 1–3.

FARKAS WELLMANN Endre, „A kétszívű ember legendája : Gelu Păteanu: Úgy rázott össze a sors engem a magyarokkal”, *Előretolt Helyőrség* 2, 21. sz., (2018): 1–3.